Ádám Péter

Tocqueville és a „fasisztoid mutáció”

VISSZHANG - LXIV. évfolyam, 25. szám, 2020. június 19.

Ungváry Rudolf Tocqueville-t is említi az Orbán-rezsim karakterét elemző legutóbbi írásában (*Demokraták és a demokrácia ellenségei*, *ÉS*, 2020/23., jún. 5.). Ennek kapcsán, úgy érzem, nem árt egy kicsit részletesebben kifejteni *Az amerikai demokrácia* szerzőjének despotizmusfogalmát, annál is inkább, mivel ez egyszerre támasztja alá és helyezi tágabb összefüggésbe az Ungváry által mondottakat.

Tény, hogy Tocqueville szemében, aki mindennél előbbre való értéknek tartotta a szabadságot, nincs is rosszabb politikai rendszer a despotizmusnál; ebben ugyanis nincsenek honpolgárok, az alattvalók pedig teljesen ki vannak szolgáltatva a központi hatalom kénye-kedvének. Hogy a despotizmus valójában micsoda, azon már Montesquieu is gondolkodott*: az* ő meghatározása szerint az, amikor a hatalom kizárólagos letéteményese felette áll a törvénynek, és uralmát az alattvalók megfélemlítésére alapozza.

Tocqueville despotizmusfogalma azonban nem azonos a Montesquieu-évei. A Tocqueville-féle despotizmusnak ugyanis az alattvaló nem passzív elszenvedője, hanem aktív közreműködője, ha ugyan nem lelkes híve és támogatója, annál is inkább, mivel az újfajta despotizmusnak sikerül összepárosítania a többség szolgasorba taszítását a népszuverenitás tiszteletben tartásával. Mindez nagyon is megfelel a „demokratikus” társadalomban élő honpolgár *ambivalens* elvárásainak, mivel az egyszerre vágyik erős politikai vezetőre és szabadságra (legalábbis a szabadság illúziójára), és már attól is boldog, hogy szabadon választhatja meg azt a despotikus hatalmat, amely leveszi válláról a szabadság minden nyűgét, gondját, felelősségét.

A feudális struktúrák romjain kialakuló „demokratikus” társadalmakban az egyenlőség vágya még a szabadságvágynál is erősebb, ez az átalakulás pedig a szabadság lehetősége mellett a despotizmus, azaz – mai szóval élve – a diktatúra esélyét, kockázatát is magában hordozza. *„Az emberek először a szabadságban keresik az egyenlőséget, és ha ott nem találják, akkor a szolgaságban fogják keresni.”*

Jóllehet Tocqueville hol „zsarnokságnak”, hol „despotizmusnak” nevezi a demokráciának ezt a lehetséges kisiklását, azzal nagyon is tisztában van, hogy – merőben új típusú jelenségről lévén szó – *a „demokratikus” társadalmakat fenyegető veszély* még csak nem is hasonlít a történelemből ismert zsarnokságokra és despotizmusokra, és ezért nem is nagyon illik rá a „zsarnokság” meg a „despotizmus” kifejezés. Amiért is *Az amerikai demokrácia* szerzője, megfelelő kifejezés híján, nem is annyira megnevezni akarja, mint inkább leírni az 1840-ben közreadott második könyv negyedik részének utolsó nyolc fejezetében megjövendölt jelenséget.

Amit ezekben a fejezetekben leír, semmi kétség, a XX. századi fasizmust is előre vetíti: *„…korlátlan hatalmú és despotikus kormányzatot annál a népnél legkönnyebb hatalomra emelni, amelynek körében a különböző társadalmi osztályok közti egyenlőség már megvalósult, és meggyőződésem, hogy ha az említett népnél ilyen kormányzat létrejön, az nemcsak szabadságuktól, de idővel még emberi mivoltuktól is megfoszthatja az embereket”*. Egyik oldalon a szélsőséges egoizmus és individualizmus, az örök gyermeksorba süllyesztett alattvaló teljes elszigeteltsége, a társadalom atomizálása, a szolidaritás hiánya, az *„általános apátia”*, másikon egy minden korábbinál erősebb központosított hatalom, amely immár az alattvaló magánéletére is kiterjeszti hálóját, és megpróbálja az alattvalót saját képére és hasonlatosságára átformálni.

Mindebben nemcsak a hatalom mindenhatósága újdonság, újdonság az is, hogy az új típusú szolgaság – a régi típusú zsarnoksággal és despotizmussal ellentétben – nagyon is jól megfér a szabadság külsődleges

jegyeivel, mi több, még a népszuverenitás támogatását is meg tudja szerezni. Lehet, hogy a hatalom korlátlan, de mégiscsak *„demokratikus választás eredménye”*. *„Az egyén zokszó nélkül tűri, hogy béklyóba verjék, feltéve, hogy a lánc végét nem egyetlen ember, nem is egyetlen társadalmi osztály, hanem maga a nép tartja kezében*.”

Tocqueville keserűen veszi tudomásul, hogy a honpolgár szemében az egyenlőség, az anyagi javak iránti vágy százszorta fontosabb a szabadságnál. Nem csoda, hogy az egyenlőségre való törekvést olyan nehéz elfojtani, hogy még többéves görcsös erőfeszítéssel, még a társadalom radikális átalakításával se nagyon lehetséges. A szabadsággal azonban más a helyzet. *„A politikai szabadság elvesztéséhez elég annyi, hogy hagyjuk kicsúszni a kezünkből – máris odavan.”*